

Doc. dr. Bilal Hasanović

PRVA ISLAMSKA PROSVJETNA ANKETA (1910-1911)

Sažetak

Islamska prosvjetna anketa (stručni savjet) imala je zadatak da prouči ponudi rješenja niza vjersko-prosvjetnih, odgojnih i općeobrazovnih pitanja u domenu osnovnog obrazovanja, od kojih su neka bila stoljećima "nedodirljiva", kao što je svjetovno obrazovanje muslimanske ženske djece, s obzirom da su u tom domenu vladali snažni otpori kako roditelja tako i većeg dijela konzervativne uleme.

Anketa je, i pored heterogenog intelektualnog sastava, izvršila analizu svih tih pitanja i ponudila neka rješenja, koja su, za razliku od postojećeg stanja, bila značajan korak naprijed u vjerskoj i općeobrazovnoj edukaciji muslimanskog podmlatka.

* * *

Dolazak austrougarske uprave u Bosnu i Hercegovinu 1878. god. značio je za bošnjačko-muslimanski narod veliku kulturnu, ekonomsku i političku prekretnicu. Više od dvije decenije, poslije okupacije, Bošnjaci nisu uspjeli da pronađu svoje mjesto u novonastalim društveno-političkim i civilizacijskim tokovima. Sve što je dolazilo sa Zapada, bez obzira kako izgledalo, oni su energično odbijali, držeći se čvrsto svojih ustaljenih pogleda i shvatanja. To, međutim, nije moglo tako trajno ostati, s obzirom da se sve više osjećala potreba, da se "muslimanski element" mora postepeno mijenjati i prilagođavati novim civilizacijskim promjenama i prihvatati ono što je za njih dobro i korisno. To se posebno manifestiralo u obrazovno-odgojnoj oblasti, koju je karakterizirala zastarjela metodologija rada, neracionalno korištenje vremena i neprilagođena kadrovska struktura. Posebno je bilo problematično osnovno-mekstpsko obrazovanje, koje je zadržalo svoju višestoljetnu formu, koja je postajala sve ozbiljnija kočnica, kako modernijem osnovnom, tako i srednjem i višem obrazovanju.

Taj problem uviđale su kako nova administrativna vlast tako i islamska vjerska uprava, koje su željele, svaka na svoj način, da učine nešto što bi pomoglo da se to stanje počne postepeno mijenjati nabolje.

U tom smislu, krajem decembra 1910. god. na prijedlog Vakufskog sabora održana je Prva islamska prosvjetna anketa (stručni savjet) u koju su ušli istaknuti bošnjački alimi, pedagozi i drugi intelektualci, na čelu sa reisu-l-ulemom hfz. Sulejman ef. Šarcem.¹

Ova anketa imala je savjetodavni karakter. Cilj joj je bio "da pokaže put kako bi se islamski element u Bosni i Hercegovini u islamskom duhu prosvjetno unaprijedio"²

Na prvom zasjedanju usvojen je program vjeronaučnog gradiva koji je trebalo da savlada svako dijete u dobi od 7-12 godina. Taj program sastojao se od sljedećih predmeta:

1. učenje Kur'ana,
2. nauka o i'tikadu (vjerovanje),
3. nauka o amelijjatu (obredoslavlje),
4. elementi ahlaka i adaba (etika i odgoj),
5. kratka historija islama.

U raspravi o jeziku, na kojem će se izvoditi nastava, učesnici Ankete imali su tri različita pristupa:

- da se udžbenik napiše na turskom jeziku,
- da se napiše na bosanskom jeziku, arabicom,
- da se napiše na bosanskom jeziku, latinicom.

Jedan od članova Islamske prosvjetne ankete, prof. Mehmed ef. Muftić, iznoseći prijedlog da se udžbenik napiše na turskom jeziku, pravdao je to činjenicom što će to djeci kasnije u medresi dobro doći "kad budu učili kitabe na turskom jeziku", dok je hafiz Ali ef. Zagorica, također, član Ankete, smatrao da se vjeronauka

¹ Prvu islamsku prosvjetnu anketu sačinjavali su: hafiz Sulejman ef. Šarac, reisu-l-ulema, kao predsjednik, hafiz Mehmed ef. Okić i Omer ef. Zukanović, članovi Ulema medžlisa, Mehmed ef. Muftić, profesor Mustajbeg Halilbašić i Šefkija Gluhić, članovi Vakufsko-me'arifskog sabora, Nedžib ef. Smajlbegović, profesor Šeriatske sudačke škole, Ali ef. Kadić, profesor Gimnazije, Hasan ef. Hodžić, učitelj Učiteljske škole, hafiz Ali ef. Zagorica, Mustafa ef. Tulić, muallimi, Salih ef. Bašić, profesor Carigradske gimnazije, Hajdar ef. Fazlagić, učitelj osnovne škole, dr. Hamdija Karamehmedović, ljekar. Naknadno je umjesto Ali ef. Kadića, kooptiran Safvet-beg Bašagić.

² *Zapisnici sjednica Islamske prosvjetne ankete*, održanih koncem decembra 1910. i u januaru 1911. svezak I, str. 4

može mnogo bolje naučiti i razumjeti na svome -maternjem, nego na stranom, nepoznatom jeziku. Ali, kako je arapsko pismo upravo radi Kur'ana sveto, "treba da se vjeronaučna knjiga napiše arapskim pismenima, koja su već dotjerana prema našem jeziku," kazao je Zagorica.³

Učesnik Ankete, Šefkija Gluhić, zastupao je vrlo radikalno mišljenje, insistirajući da se udžbenik napiše na bosanskom jeziku, latinicom, jer "i sada, rekao je on, mnogo svijeta zna čitati latinicu, ili bar čita lakše nego arapska slova...Vjera će se, na taj način, mnogo tačnije i sigurnije poznavati."⁴ S obzirom da su neki članovi Ankete izrazili rezervu prema tom stavu, bojeći se kako će to narod prihvatiti, Gluhić na to reagira primjedbom kako "treba da smo mi vođe narodu, a ne narod nama... i da ovdje ustanovimo i zaključimo onako kako je po našem mišljenju za narod najbolje"⁵

Elaborirajući mentalnu sposobnost djece, učitelj Hasan ef. Hodžić, istakao je da "duševni razvoj djeteta u ovom dobu isključuje obuku i na kakavom drugom jeziku osim na njegovom maternjem...Svi narodi uče vjeronauku na svom maternjem jeziku. I Arapi i Turci i Perzijanci i Kinezi i svako drugi, samo Bosanci treba da budu iznimka."⁶

Nakon analize tog pitanja, Anketa je zauzela stav da se vjeronaučni udžbenik napiše na bosanskom jeziku, ali arapskim slovima, "kako bi kontakt učenika sa kur'anskim pismom bio što veći i svestraniji".

Jedno od značajnih pitanja koje je Anketa trebala da razriješi, bio je kvalitet i kvantitet svjetovnog programa nastave. Obrazlažući taj problem, član Ankete, dr. Hamdija Karamehmedović iznio je utemeljeno mišljenje da muslimanska djeca dolaze vrlo kasno u srednje škole te "ako naša djeca budu i ubuduće svršavala početne škole sa 14 i 15 godina, mi ćemo za kratko vrijeme propasti. Drugi elementi našeg naroda, koji s nama žive, rapidno napreduju, a mi rapidno nazadujemo. Prebrojte naše obrazovane ljude, pomislite na onaj strašno maleni broj muslimanskog činovništva i slobodne inteligencije, pa ćete vidjeti kako je tužno naše stanje", naglasio je dr. Karamehmedović.⁷

³ Isto, str. 8

⁴ Isto

⁵ Isto, str. 9.

⁶ Isto

⁷ Isto, str. 19.

Pitanje uvođenja svjetovnih predmeta u osnovno obrazovanje Anketa je rezimirala zaključkom "da je potrebno obraditi ono gradivo što je sadržano u minimalnom nastavnom planu osnovnih škola". To je podrazumijevalo da djeca iz općeobrazovne oblasti trebaju "naučiti čitati i pisati latinicom i ćirilicom; iz gramatike bosanskog jezika temeljne pojmove; iz računa četiri glavne radnje s cijelim brojevima; iz zemljopisa i historije: nešto iz matematičkog zemljopisa, te zemljopis Bosne i Hercegovine i Austrougarske Monarhije, kao i nešto iz higijene i prirodopisa, što nam inače za život treba."⁸

Anketa je, zatim, analizirala pitanje vremena u kojem se, objektivno, može realizirati takav nastavni program, pa su izražena tri stajališta:

- da se program realizira za četiri godine,
- da se realizira za četiri godine, plus jedna primpremna godina (ihtijati-sunuf), isključivo za arapsko pismo i Kur'an,
- da se program realizira za četiri godine, plus dvije pripreme godine (ihtijati-sunuf) za vjeronauku.

Nakon rasprave Anketa je zaključila "da se u onim mjestima gdje ima škola, a nema mektebi-ibtida'ijje, osnuje ihtijati-sunuf (pripravni tečaj-razred) od jedne godine, a osim toga da se predaje vjeronauka u sva četiri razreda osnovne škole po četiri sata na heftu."⁹

Razmatrajući pitanje stručnog kadra koji bi predavao na ovim školama, Anketa je ocijenila da bi to trebao biti profil svršenika Daru-l-muallimina (islamska učiteljska škola), ili pak svršenika neke medrese, koji bi trebali komisijski da dokažu nivo svoje stručnosti.

Drugo pitanje kojim se Anketa bavila, bilo je pitanje mektebi-ibtida'ijja u mjestima u kojima nema osnovne škole. Naime, jedan broj učesnika Ankete smatrao je da u takvim mjestima treba osnovati petorazredne ibtida'ijje, koje će preuzeti ulogu osnovnih škola, koje bi finansirala Zemaljska vlada, dok bi sredstva koja su se trošila iz Vakufske uprave za izdržavanje trogodišnjih ibtida'ijja, trebalo usmjerila na gradnju ibtida'ijja u mjestima u kojima postoje samo zastarjeli sibjan-mektebi.

⁸ Isto, str. 21

⁹ Isto, str. 37

Nakon analize ovog pitanja, usvojen je prijedlog da se u mjestima u kojima nema osnovne škole, osnuje petorazredna ibtida'ijja sa programom osnovne škole, uz dodatni razred (ihtijati-sunuf).

Anketa je zauzela ispravano stajalište da se u mjestima u kojima postoji osnovna škola ne otvara mektebi-ibtida'ijja, izuzev pripravnog razreda, odnosno da se kod osnivanja ovih škola prioritet daje mjestima u kojima nema ni ibtida'ijje ni osnovne škole. Muslimanski zastupnici u Bosanskom saboru pozvani su da se zauzmu da petorazredna ibtida'ijja dobije pravo javnosti, odnosno isti tretman kao i državna osnovna škola, te da se svršenincima trorazrednih ibtida'ijja omogućí prelaz u onaj razred osnovne škole za koji budu mogli položiti ispit.

I dalje je, međutim, ostao otvoren problem učiteljskog kadra, s obzirom da postojeći ni djelimično nije mogao pokriti utvrđene potrebe.

Anketa je posebno poklonila pažnju funkcionalnosti mektepskih zgrada, namještaja i higijene. Naveden je žalostan primjer nekih fanatičnih i konzervativnih hodža koji su tvrdili da je grijeh sjediti u klupama i pisati na školskoj tabli. Da bi se takve i slične pojave izbjegle, te sačuvalo zdravlje i normalan razvitak učenika, Anketa je i u tom pogledu donijela nekoliko konstruktivnih zaključaka.¹⁰

Poseban problem predstavljao je uvođenje vjeronauke i svjetovnih predmeta u mjestima u kojima nema ni osnovne škole, ni ibtida'ijje, nego samo, eventualno, sibjan-mekteb. To pitanje Anketa je, ne nalazeći drugog modusa, apsolvirala molbom Zemaljskoj vladi da se u općinama u kojima žive muslimani, što prije otvore osnovne škole, a Vakufsko-me'arifskom saboru da uz

¹⁰ Ti zaključci sadržani su u sljedećim tačkama: Školske (mektepske) zgrade, prostorije i namještaj, treba da su urađeni prema modernim zahtjevima školske higijene. Osobito treba paziti:

a/ da *školska (mektepska) zgrada* bude, po mogućnosti, na otvorenom mjestu, da je okrenuta prema istoku ili jugoistoku i da se ne gradi na vlažnom mjestu,
b/ *prostorije* - školske (mektepske) sobe treba da su dovoljno prostrane. Na jednog učenika moraju doći najmanje tri kubna metra prostora. Sobe moraju imati dovoljno svjetla i podesnu ventilaciju, te da se mogu dobro zagrijavati,
c/ *namještaj*:- ovdje osobito treba paziti na to da se svuda obezbijede podesne klupe, urađene prema visini učenika. (Zapisnici Islamske prosvjetne ankete, svezak I, str. 76)

ove škole odmah otvori ihtijat sunufe (pripremni razred) od jedne godine.¹¹

Prva islamska prosvjetna Anketa nastojala je da u sibjan-mektebe uvede više reda i organizacije, s obzirom na opću anarhiju koja je vladala u njima. To stanje je, vjerovatno, dosta realno predstavio dr. Hamdija Karamehmedović, tvrdeći kako "hodže u takvim mektebima nemaju nikakve spremne. Povrh toga nema ni nazora nad njima. Svaki radi po svom ćeifu...Djeca nisu u razredu podijeljena-koliko je djece toliko je i razreda. U mekteb se počinje ići kad ko hoće, ne zna se tu ni za školsku godinu, ni za ferije. Djeca ostaju u mektebu po dvije i više godina, a ne nauče ni kira'eti-Kur'an... Provesti reformu u ovim mektebima prijeka je potreba".¹²

Nakon svestranije analize stanja u sibjan-mektebima, Anketa je donijela zaključak o uvođenju trogodišnje nastave, da škol. godina počinje 1. septembra, a završava 30. juna, da mekteb zajednički pohađaju muška i ženska djece. Međutim, ni učesnicima Ankete, izgleda, nije bilo jasno kako će jedan sibjan-hodža organizirati trirazrednu nastavu u jednoj maloj i neuvjetnoj prostoriji, što govori da je i ovdje bilo dosta improvizacije i oslanjanja na neka nerealna rješenja.

Ipak, Anketa je donijela novi plan reformiranih sibjan-mekteba, koji se sastojao od sljedećih predmeta:

Za prvi razred:

1. Elif-ba (sufara), a/ za bosanski jezik, b/ za arapski jezik,
2. Kira'eti-Kur'an, bez tedžvida,

Za drugi razred:

1. Kur'an a.š.
2. Tedžvid,
3. Ilmihal, I i II svezak,

Za treći razred:

1. Kur'an a.š.
2. Tedžvid,
3. Ilmihal, III i IV svezak.¹³

Kako su u sibjan-mektebima, uglavnom, predavali odrasliji svršenci tih mekteba, oni su bili dužni, po zaključku Ankete, da

¹¹ Zapisnici Islamske prosvjetne ankete, str. 125

¹² Isto, str. 132

¹³ Isto, str. 140

bar tri mjeseca provedu na pedagoškoj praksi kod nekog muallima ibtida'ijje, koji je završio Daru-l-muallimin.

S obzirom da je Anketa sibjan-mektebe smatrala provizornim tipom mekteba, to je zaključeno da, ukoliko se u blizini od četiri kilometra otvori mektebi-ibtida'ijja ili državna osnovna škola, potrebno je da se uz ovu školu otvori ihtijat-sunuf (pripremni razred), a muška djeca postaju obavezna pohađati dotičnu školu, a ne sibjan mekteb.

Ono što reformi sibjan-mekteba daje negativan predznak jeste i dalje nedostatak osnovnih elemenata svjetovne naobrazbe (čitanje, pisanje, račun). Taj nedostatak je, i pored volje većine učesnika Islamske prosvjetne ankete, izgleda, bilo nemoguće otkloniti, jer su se sibjan-hodže, bar u većini, pokazali nesposobnim za provođenje bilo kakavog oblika svjetovne edukacije mladih.

Konstruktivan zaključak Anketa je donijela u pogledu organiziranja analfabetskih tečajeva, prema kojem su svi svršeni reformiranog sibjan-mekteba, "koji su završili u zadnje tri godine", dužni pohađati dvomjesečni analfabetski tečaj. Ta obaveza je, međutim, bila teoretske naravi, jer se nigdje ne spominje način kako privoljeti roditelje i učenike da to i učine.

Ženske početne škole

Jedan broj učesnika Islamske prosvjetne ankete insistirao je da se vjerskoj naobrazbi ženske djece pokloni mnogo više pažnje, "budući da velika većina ženske djece neće učiti ništa više osim početnog mekteba"¹⁴ Izneseni su podaci da u cijeloj zemlji, osim nekoliko mješovitih, ima samo 13 ženskih mektebi-ibtida'ijja. Od toga su u Sarajevu četiri – dvije trogodišnje, isključivo sa vjeronaukom, a dvije četverogodišnje, od kojih se jedna naziva rušdijjom.

Jedan broj članova Ankete insistirao je da se u svim većim mjestima otvaraju ovakve ženske škole, gdje bi se naročita pažnja posvetila vjeronauci, posebno ahlak. U tim školama bi se, pored vjerskih, trebali predavati i svjetovni predmeti, po programu državnih osnovnih škola."Doduše, istakao je dr. Hamdija Karamehmedović, ima i sada dosta mjesta u Bosni i Hercegovini gdje postoje državne osnovne škole, ali u njih ne idu muslimanska djeca. Razlog je većinom konzervativnost i fanatizam. Taj

¹⁴ Isto, str. 145

konzervativizam ide čak dotle da ni liberalniji i obrazovaniji ljudi ne šalju svoju žensku djecu u školu”¹⁵

U skladu s tim, aktuelizirana je potreba za osnivanjem jedne ženske učiteljske škole (daru-l-mu'allimat) u Sarajevu, koja bi trajala četiri godine. Neki članovi Ankete pozivali se na “svijetle primjere žena” iz islamske prošlosti koje su bile na visokom obrazovnom nivou. Žene su, isticali su oni, prije nekoliko stoljeća stajale na većem stupnju kulture, nego danas. Među ženama Omejadskog perioda bilo je pravnika, pjesnika, poznavalaca prirodnih znanosti itd. Postoje naznake da se islam budi na sve strane, da same žene počinju dizati svoj glas i tražiti obrazovanje. U Carigradu je već aktualizirana potreba za otvaranjem ženskog sveučilišta, dok nižih i srednjih ženskih zavoda već sada ima značajan broj. Odavno je već osnovana ženska učiteljska škola, kao i škola za babice. Istaknuto je, čak, da se i ruski muslimani bude, da i njihova ženska djeca imaju mogućnost da stiču nižu i srednju naobrazbu. Rečeno je da na Medicinskom sveučilištu u Petrogradu već ima upisano 11 muslimanki. Konstatirano je da samo dobro obrazovana žena može biti dobra majka i dobar prvi učitelj svoje djece, naše uzdanice. Istaknuto je da je mortalitet muslimanske djece zastrašujući. Kod najobičnijih bolesti, gdje bi ljekarska intervencija bila neophodna, gubi se dragocjeno vrijeme u “saljevanju strave” i sl. kao rezultat neznanja i praznovjerja, koji su se ukorijenili kod neukog muslimanskog svijeta. U tom smislu traženo je da se muslimanki omogući da se samostalno obrazuje, što podrazumijeva i pristupačnu literaturu na našem jeziku, s obzirom da je postojeća na turskom i arapskom jeziku, odnosno da se djevojkama omogući školovanje na učiteljskoj školi, a jedan broj njih da nastavi školovanje na Islamskom sveučilištu u Istanbulu.¹⁶

No, i pored jake argumentacije u prilog vjerskog i svjetovnog obrazovanja ženske djece u početnim mektebi-ibtida'ijama, dio učesnika Ankete i dalje je ostao pri svojim zastarjelim i konzervativnim nazorima, “jer (po njima) ženska djeca neće dalje produljavati nauku, a osim toga mogla bi (svjetovna nauka, op. a.) na naše žensko dijete hrdavo uticati...”¹⁷

S obzirom da je Zemaljska vlada već bila u pripremi Zakona o obaveznom osnovnom školovanju muške i ženske djece, to je dio

¹⁵ Isto, str. 146

¹⁶ Isto, str. 149-150

¹⁷ Isto, str. 157

Ankete zagovarao otvaranje petogodišnjih ženskih ibtida'ijja, koje bi programom odgovarale državnim osnovnim školama. Drugi dio Ankete zagovarao je četverogodišnju školu sa istim vjeronaučnim i svjetovnim gradivom, s tim što bi se u udžbenike unijele neke specifičnosti za žene (fikh - u vjeronauci i ručni rad i šivenje - u svjetovnoj naobrazbi).

Nakon debate o ovom pitanju, Anketa je zaključila da islamska ženska osnovna škola treba da bude uređena slično kao i muška ibtida'ijja, s izvjesnim specifičnostima za žene. U toj školi izučavali bi se sljedeći predmeti:

- Za vjeronauku: a/ Elif-ba, kao u muškoj ibtida'ijji, b/ Kur'an, c/ Ilmihal, d/ prijevod Karabaš tedžvida.

- Za druge predmete: a/ četiri čitanke (ta'limi kiraet) za četiri razreda, sastavljene prema potrebama ženske djece, pisane arapskim harfovima, b/ računica za I, II, III i IV razred, c/ zemljopisa za III i IV razred, također pisani arapskim slovima.

Prema propozicijama Ankete, vjersku nastavu trebali bi držati svršenci Daru-l-muallimina ili oni koji su položili stručni ispit i proveli tromjesečnu praksu u mektebi-ibtida'ijji. Svjetovne predmete, prema istom zaključku, predavale bi učiteljice iz narodnih osnovnih škola, do prispjeća muslimanki sa zamišljenog daru-l-muallimata (ženska učiteljska škola).

Trebale su, međutim, godine da ženske mektebi-ibtida'ijje dobiju odgovarajući nastavni kadar, posebno ženski. Anketa je, privremeno, vidjela rješenje tog problema u angažmanu učitelja drugih konfesija.

Pada u oči činjenica da je i ovdje "tvrda" linija Ankete uspjela u svome konzervativnom nastojanju da ženske mektebi-ibtida'ijje i dalje ostanu bez latiničnog pisma, dok su svjetovni udžbenici, također, trebali biti pisani arapskim slovima, što je bio ozbiljan nedostatak u modernijem obrazovanju muslimanke u odnosu na pripadnice drugih konfesija.

Zaključak

Prva islamska prosvjetna anketa morala je privesti kraju svoj rad januara 1911. godine, ne završivši u cjelosti predviđeni program, s obzirom da su neki njeni učesnici bili zastupnici Bosanskog zemaljskog sabora, koji je, upravo, počinjao zasjedanje u januaru te godine.

Anketa je imala izuzetno težak i odgovoran zadatak; da prouči i ponudi rješenja niza vjersko-prosvjetnih, odgojnih i općeobrazovnih pitanja, kojima se do tada prilazilo vrlo površno, parcijalno i nedovoljno nestručno, što je rezultiralo općom stagnacijom u svim segmentima bošnjačko-muslimanskog društva. Da bi uspješno realizirala taj cilj, Anketa je morala da otvori i neka pitanja koja su stoljećima imala status "nedodirljivosti". To se, prije svega, odnosi na vjersko, a posebno svjetovno obrazovanje muslimanske ženske djece, s obzirom da su u tom domenu bili prisutni izuzetno snažni otpori, kako neobrazovanih roditelja, tako i većeg dijela konzervativno orijentirane uleme.

No, Anketa je ipak, bar "pokucala na vrata" nekim rješenjima, o kojima su do tada mogli razmišljati samo izuzetno hrabri i odvažni alimi i intelektualci. Sama činjenica da je Anketa postavila određene standarde u oblasti osnovnog vjerskog i općeg obrazovanja, kako za mušku, tako i za žensku djecu, govori u prilog da je napravljen vrlo značajan iskorak u pravcu modernije islamske i općeobrazovne edukacije. Istina, neki zahtjevi Ankete nisu realno sagledani, s obzirom na prilike i općeobrazovni i kulturni nivo muslimanskog stanovništva na prelazu iz jednog u drugi povijesno-civilizacijski krug.

Na intelektualnom planu učesnici Ankete bili su vrlo heterogenih svaćanja i razmišljanja. Među njima je bilo mladih, trezvenih i otvorenih, koji su željeli da se mijenja i popravlja sve što nije valjalo, ali ih je bilo i neodlučnih, slabih i vrlo konzervativnih, koji su, bez obzira na posljedice, željeli da sačuvaju status-kvo postojećeg stanja.

S obzirom na aktuelno društveno-ekonomsko stanje, nedostatak kadrova, finansisikih sredstava, pa i volje kod nekih institucija, mnogi zaključci Prve islamske prosvjetne ankete dočekali su zasijedanje i Druge islamske prosvjetne ankete (decembar, 1911- januar, 1912).

Pa, i pored toga, Prva islamska prosvjetna anketa svojim zaključcima, bar teoretski, uspjela je pokrenuti izvjesne reforme muslimanskog školstva, što će tek kasnije dobiti potpuniji smisao i opravdanje.

LITERATURA

1. *Zapisnici sjednica Islamske prosvjetne ankete*, održanih koncem decembra 1910. i januara 1911., svezak I-II, Ulemai-medžlis, Sarajevo, 1911., Arabica
2. Hasanović, Bilal: Neobjavljena doktorska disertacija *Islamske pedagoško-obrazovne institucije u BiH s kraja Osmanske uprave do Drugog svjetskog rata (1850-1941)*, na arapskom jeziku

أول إحصاء إسلامي في مجال التعليم (1910-1911) خلاصة البحث

كان هدف الإحصاء الإسلامي الأول بين المدرسين المسلمين دراسة عدد من المشكلات المتعلقة بالتعليم والتربية في المدارس الحكومية للأطفال، حيث كان بعض تلك المشكلات لم يمس منذ قرون، مثل دراسة البنات، حيث كان يعارض ذلك كثير من الآباء والعلماء التقليديين. استطاعت لجنة الإحصاء رغم اختلاف توجهات أعضائها أن تدرس جميع المشكلات المذكورة وتطرح عددا من الحلول التي كانت تعتبر نقلة نوعية كبيرة في مجال تعليم الجيل المسلم الناشئ مقارنة بالوضع الراهن.

THE FIRST ISLAMIC EDUCATIONAL SURVEY (1910-1911)

Summary

The Islamic educational poll (expert board) had the task of studying and offering solutions to a number of religious-educational and general educational questions in the field of elementary education, of which some had been 'inviolable' for centuries – such as secular education of female Muslim children, considering that strong opposition from parents as well as from the greater part of the conservative ulama dominated this sphere.

Despite the heterogeneous intellectual makeup, the survey had conducted an analysis of all the questions and offered some solutions which, in contrast to the present condition, was a significant step forward in the direction of religious and general education of the new generation of Muslims.